

Obserwacja psychiatryczna po nowelizacji ustawy Kodeks postępowania karnego z dnia 5 grudnia 2008 r.

ANNA MARTA TĘCZA-PACIOREK

Katedra Postępowania Karnego
Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego

Nowelizacją ustawy Kodeks postępowania karnego z dnia 5 grudnia 2008 r.¹, która weszła w życie w dniu 24 lutego 2009 r., został zmieniony przepis art. 203 k.p.k. dotyczący możliwości zastosowania wobec podejrzanego lub oskarżonego obserwacji psychiatrycznej. W poprzednio obowiązującym stanie prawnym przepis ten stanowił, że w razie zgłoszenia przez biegłych takiej konieczności badanie psychiatryczne może być połączone z obserwacją w zakładzie leczniczym (według § 5 powołanego przepisu może być to zakład odwykowy lub psychiatryczny). Uprawnienie do złożenia wniosku o przeprowadzenie obserwacji psychiatrycznej przysługiwało tylko biegłym lekarzom psychiatrom². Natomiast biegli zgłaszali potrzebę umieszczenia oskarżonego na obserwacji, jeśli po badaniu ambulatoryjnym nie mogli wydać opinii dotyczącej stanu jego zdrowia psychicznego. W myśl poprzednio obowiązującego art. 203 § 3 k.p.k. obserwacja nie powinna była trwać dłużej niż 6 tygodni, jed-

¹ Ustawa z dnia 5 grudnia 2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego, Dz.U.09.20.104.

² Zob. wyrok SN z dnia 15 marca 1978 r., V KR 31/78, OSNKW 1978, nr 11, 34–35.

nak na wniosek zakładu, w którym oskarżony był umieszczony, mógł być tenże termin przedłużany na czas niezbędny do ukończenia sporządzania opinii. Biegli byli obowiązani niezwłocznie zawiadomić sąd o zakończeniu obserwacji. Natomiast na postanowienie w przedmiocie umieszczenia oskarżonego na obserwacji psychiatrycznej oraz w przedmiocie jej przedłużenia przysługiwało zażalenie (art. 203 § 4 k.p.k.).

Zmiana przepisu miała być reakcją na orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 10 lipca 2007 r., SK 50/06³, w którym Trybunał orzekł o niezgodności art. 203 §§ 1, 2 i 3 k.p.k. z art. 41 ust. 1 w zw. z art. 30, ust. 3 i art. 2 Konstytucji RP. Zdaniem Trybunału brak przesłanek pozwalających na umieszczenie w zamkniętym zakładzie psychiatrycznym, a także brak określenia ścisłego terminu trwania obserwacji są niezgodne z przywołanymi przepisami Konstytucji stanowiącymi o prawie każdego obywatela do nietykalności i wolności osobistej, prawie do godności oraz możliwości ograniczenia tych praw tylko w razie konieczności i wyłącznie dla dobra i porządku w demokratycznym państwie. W uzasadnieniu wyroku Trybunał zważył, iż sama instytucja z art. 203 k.p.k. powinna mieć charakter ostateczny i że stosowanie jej winno być oparte wyłącznie na ściśle określonych przez ustawodawcę przesłankach. Ponadto obserwacja psychiatryczna jest „często co najmniej tak dolegliwa dla oskarżonego jak tymczasowe aresztowanie. Mimo to art. 203 § 1 k.p.k. nie zobowiązuje sądu do weryfikowania potrzeby jej stosowania pod kątem gwarancji procesowych oskarżonego”.

Wyrok Trybunału był kolejnym głosem w dyskusji, prowadzonej zarówno na gruncie doktryny, jak i judykatury, nad konstytucyjnością przepisu art. 203 k.p.k. W literaturze przedmiotu podnoszono przede wszystkim, że stosowanie w procesie karnym jakichkolwiek instytucji związanych z pozbawieniem oskarżonego wolności jest zawsze ingerencją w jego konstytucyjne prawa do wolności, prywatności oraz swobody przemieszczania się. Dlatego ustanowiono standardy pozbawienia wolności – z nich najważniejsze miejsce zajmuje zasada umiaru⁴, którą należałoby stosować także przy umieszczeniu oskarżonego w zamkniętym zakładzie na obser-

³ Wyrok TK z dnia 10 lipca 2007 r., SK 50/06, OTK-A 2007, nr 7, s. 1000–1022.

⁴ Zob. S. Waltoś, *Proces karny*, Warszawa 2003, s. 411–412; K. Buchała, L. Kubicki, *Zasady odpowiedzialności karnej jako zagadnienie konstytucyjne. Konstytucyjne podstawy wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych*, Warszawa 1989, s. 63; K. Buchała, A. Zoll, *Prawo karne materialne*, Warszawa 1995, s. 45.

wacji psychiatrycznej. Zasada ta stanowi, że pozbawienie wolności może być stosowane, tylko gdy jest to niezbędne i gdy inne środki, mniej dolegliwe, będą niewystarczające⁵. Dlatego postulowano, aby instytucja uregulowana w art. 203 k.p.k. miała charakter ostateczny⁶. Zwrócono też uwagę, iż należałoby wyraźnie określić przesłanki stosowania omawianego środka dowodowego – niemożność wydania opinii po badaniu ambulatoryjnym, uchylenie się oskarżonego od stawienia się na badania i dodatkowo uniemożliwianie doprowadzenia go na nie oraz uprawdopodobnienie popełnienia przestępstwa przez oskarżonego⁷. Wskazano także, że powinien zostać wprowadzony zakaz umieszczania w zamkniętym zakładzie psychiatrycznym, jeśli zagrażałoby to życiu lub zdrowiu oskarżonego. Albowiem brak wyraźnie określonych przesłanek może sprawić, iż bez większego wysiłku można umieścić oskarżonego na obserwacji psychiatrycznej, co daje otwartą drogę do na przykład szykany czynionej pod adresem oskarżonego⁸. Wśród tak wielu postulatów znalazł się również wniosek *de lege ferenda*, wskazujący, iż należałoby wprowadzić maksymalny czas trwania obserwacji psychiatrycznej oraz uregulować kwestię szybkiego rozpatrywania zażalenia na zastosowanie bądź przedłużanie okresu umieszczenia oskarżonego w zakładzie zamkniętym⁹. W literaturze optowano też za wprowadzeniem instytucji umożliwiającej badanie oskarżonego przez kilka dni, w specjalnie do tego przeznaczonych ośrodkach, w których za dnia dokonywano by badań zdrowia psychicznego oskarżonych, a na noc zwalniano by ich do domu. Trwałoby to tak długo, jak dużo czasu potrzebowaliby biegli na wydanie opinii¹⁰. Ponadto wyrażano pogląd¹¹, iż należałoby wprowadzić możliwość umieszczenia w zakładzie leczniczym tylko sprawców przestępstw zagrożonych karą powyżej 2 lat pozbawienia

⁵ Zob. A. Tęcza, *Obserwacja psychiatryczna w świetle zasady domniemania niewinności*, Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego XXIII, Wrocław 2008, s. 79–94.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*; zob. też P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. I, Warszawa 2004, s. 43.

¹⁰ Zob. A. Bodnar, głos w dyskusji, *Materiały Konferencji Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka nt. „Obserwacje psychiatryczne w postępowaniu karnym – co zrobić, żeby było lepiej?”*, <http://www.hfhrpol.waw.pl/precedens/images/stories/konferencja>.

¹¹ Zob. M. Pietrzak, głos w dyskusji, *Materiały Konferencji Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka...*

wolności i tylko jeżeli sąd prawdopodobnie nie orzeknie jej w zawieszeniu. Ostatni z postulatów zgłaszanych w literaturze przedmiotu dotyczył odszkodowań w wypadku wydania wyroku uniewinniającego, albowiem umieszczenie oskarżonego na obserwacji psychiatrycznej nie dawało mu możliwości ubiegania się o odszkodowanie na podstawie przepisów k.p.k. określonych w art. 552–559¹². Możliwe było natomiast dochodzenie odszkodowania na zasadach ogólnych określonych w kodeksie postępowania cywilnego.

Przedmiotem niniejszego opracowania będzie analiza dokonanej przez ustawodawcę zmiany przepisu art. 203 k.p.k. Analiza będzie próbą porównania z pierwotnym senackim projektem nowelizacji. Zostanie także podjęta próba odpowiedzi na pytanie, czy osiągnięto cel regulacji, iż obserwacja psychiatryczna będzie stosowana tylko w ostateczności, respektując przy tym wszystkie podstawowe prawa i wolności obywateli. Wydaje się jednak, że jego realizacja jest możliwa przede wszystkim przez określenie przesłanek pozwalających na umieszczenie w zamkniętym zakładzie psychiatrycznym oraz niewyznaczanie dokładnego terminu trwania internacji.

Z uwagi że przepis w nowym brzmieniu obowiązuje od niedawna, należałoby w tym miejscu przybliżyć jego treść. Zgodnie z § 1 art. 203 k.p.k., w razie zgłoszenia przez biegłych konieczności, badanie stanu zdrowia psychicznego oskarżonego może być połączone z obserwacją w zakładzie leczniczym tylko wtedy, gdy zebrane dowody wskazują na duże prawdopodobieństwo popełnienia przez oskarżonego przestępstwa. Przepis art. 259 § 2 k.p.k. stosuje się odpowiednio, chyba że oskarżony wnosi o poddanie go obserwacji. O potrzebie obserwacji w zakładzie leczniczym orzeka sąd, określając miejsce i czas jej trwania. W postępowaniu przygotowawczym sąd orzeka na wniosek prokuratora. Przepisy art. 249 § 3 i § 5 k.p.k. stosuje się odpowiednio (§ 2 powołanego przepisu). Obserwacja w zakładzie leczniczym nie powinna trwać dłużej niż cztery tygodnie; na wniosek zakładu sąd może przedłużyć ten termin na czas określony, niezbędny do zakończenia obserwacji; łączny czas trwania obserwacji w danej sprawie nie może przekroczyć ośmiu tygodni. O zakończeniu obserwacji biegli niezwłocznie zawiadamiają sąd (§ 3 cytowanego przepisu). Natomiast jak wynika z § 4 przytoczonej regula-

¹² Zob. A. Tęcza, *op. cit.*, s. 79–94.

cji, na postanowienia, o których mowa w § 2 i 3, przysługuje zażalenie. Sąd rozpoznaje zażalenie niezwłocznie.

W pierwszej kolejności należałoby zwrócić uwagę, iż po raz kolejny ustawodawca nie doprowadził systemu prawnego w zakresie obserwacji psychiatrycznej do stanu zgodnego z Konstytucją RP w czasie określonym przez Trybunał Konstytucyjny. Albowiem zgodnie z powołanym orzeczeniem Trybunału przepis art. 203 §§ 1–3 k.p.k. tracił moc obowiązującą z upływem piętnastu miesięcy od dnia ogłoszenia wyroku w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, tj. w dniu 19 października 2008 r. Natomiast ustawa weszła w życie dopiero w dniu 24 lutego 2009 r. W państwie postrzegającym się za praworządne takie sytuacje nie powinny mieć nigdy miejsca. Ustawodawca jednak nie uczynił zażaleń swojemu obowiązкови dostosowywania obowiązującego prawa do stanu zgodnego z konstytucją, co spowodowało, iż odkąd utraciły moc obowiązujące przepisy dotyczące obserwacji psychiatrycznej, do czasu wejścia w życie nowelizacji sądy musiały same zadbać o przestrzeganie praw oskarżonych, co przy braku jakiejkolwiek regulacji było nie lada wyczynem. Zwłaszcza problemów mogły nastroczać sprawy, w których wydano już postanowienie o umieszczeniu oskarżonego na obserwacji lub w których internacja trwała. Orzecznictwo Sądu Najwyższego stanęło jednak na stanowisku, iż orzeczenie Trybunału nie miało przymiotu zakresowości, dlatego po upływie wskazanego w nim terminu przepisy, których orzeczenie TK dotyczyło, utraciły moc, co nie jest jednoznaczne z utratą mocy prawnej orzeczeń wydanych na ich podstawie¹³. Orzeczenia prawomocne przed dniem wejścia w życie ustawy z dnia 5 grudnia 2008 r. zostały bowiem skorygowane na mocy art. 2 powołanej ustawy. Stanowi on, że od dnia wejścia w życie ustawy tracą moc postanowienia o poddaniu oskarżonego badaniu psychiatrycznemu połączonemu z obserwacją w zakładzie leczniczym albo o przedłużeniu takiego badania, wydane na podstawie art. 203 § 3 k.p.k. w brzmieniu dotychczasowym, w zakresie zarządzającym łączny okres obserwacji ponad osiem tygodni. Natomiast generalną zasadą w okresie istnienia luki prawnej pomiędzy dniem 19 października 2008 r. a dniem 24 lutego 2009 r. prawomocne postanowienia o zastosowaniu internacji nie powinny być wykonywa-

¹³ Postanowienie SN z dnia 25 lutego 2009 r., I KZP 37/08, OSNKW 2009, nr 4, s. 82–94; oraz postanowienie SN z dnia 25 lutego 2009 r., I KZP 38/08, OSNKW 2009, nr 4, s. 94–102.

ne, a w razie ich wykonywania oskarżony nabył wówczas prawo do wystąpienia z powództwem odszkodowawczym w postępowaniu cywilnym przeciwko Skarbowi Państwa¹⁴. Wydaje się, że te wskazania SN zasługują w pełni na aprobatę i w sposób właściwy zapewniają ochronę praw osób, wobec których zastosowano lub zamierzano zastosować obserwację psychiatryczną.

Przechodząc natomiast do rozważań dotyczących nowego brzmienia art. 203 k.p.k., przede wszystkim należy rozpocząć je od konstatacji, iż w pierwotnym brzmieniu przedstawionym w projekcie Senatu znowelizowany przepis był znaczenie bardziej rozbudowany niż w wersji obecnie obowiązującej. Warto zatem w tym miejscu przytoczyć brzmienie tegoż projektu, z uwagi na możliwość nie tylko przeanalizowania nowego brzmienia przedmiotowej regulacji, ale też zastosowania analizy porównawczej, czy ostateczne zmiany wprowadzone do projektu zmierzały we właściwym kierunku.

Uchwałą Senatu z dnia 24 lipca 2008 r. wniesiono do Sejmu projekt ustawy o zmianie ustawy Kodeks postępowania karnego¹⁵. Zgodnie z nim art. 203 k.p.k. miał otrzymać następujące brzmienie:

„§ 1. Jeżeli zachodzi duże prawdopodobieństwo, że oskarżony popełnił przestępstwo i biegli zgłaszają taką konieczność, badanie psychiatryczne oskarżonego może być połączone z obserwacją w zakładzie leczniczym.

§ 2. Obserwacji w zakładzie leczniczym nie stosuje się, jeżeli opinia biegłych psychiatrów może być wydana bez jej przeprowadzenia.

§ 3. Obserwacja w zakładzie leczniczym jest niedopuszczalna w sprawach o przestępstwa ścigane z oskarżenia prywatnego, a także gdy na podstawie okoliczności sprawy można przewidzieć, że sąd orzeknie w stosunku do oskarżonego karę pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania lub karę łagodniejszą albo że okres obserwacji przekroczy przewidywany wymiar kary pozbawienia wolności bez warunkowego zawieszenia, chyba że oskarżony wnosi o poddanie go obserwacji.

§ 4. O potrzebie, czasie i miejscu obserwacji sąd orzeka na posiedzeniu. Udział prokuratora i obrońcy jest obowiązkowy. W postępowaniu przygotowawczym sąd orzeka na wniosek prokuratora.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Projekt wraz z uzasadnieniem zob. [http://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/57A-44A5AACA1E085C12574B8006CA0B4/\\$file/901.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/57A-44A5AACA1E085C12574B8006CA0B4/$file/901.pdf).

§ 5. Obserwacja w zakładzie leczniczym nie powinna trwać dłużej niż 10 dni; na wniosek zakładu leczniczego sąd może przedłużyć ten termin na czas określony, niezbędny do zakończenia obserwacji; łączny czas trwania obserwacji w danej sprawie nie może przekroczyć 6 tygodni. O zakończeniu obserwacji biegli niezwłocznie zawiadamiają organ prowadzący postępowanie.

§ 6. Na postanowienie, o którym mowa w § 4, przysługuje zażalenie. Wniesienie zażalenia wstrzymuje wykonanie zaskarżonego postanowienia”.

Ponadto w projekcie postulowano też wprowadzenie zmiany w art. 552 § 4 k.p.k. przez dodanie możliwości dochodzenia odszkodowania i zadośćuczynienia w wypadku zastosowania wobec oskarżonego niewątpliwie niesłusznej obserwacji psychiatrycznej.

W projekcie znalazło się także odniesienie do postanowień zapadłych przed dniem wejścia w życie ustawy w proponowanym brzmieniu. Wnoszono, aby postanowienia takie traciły moc w zakresie zarządzającym łączny okres obserwacji ponad 6 tygodni.

Celem projektu, zdaniem Senatu, miało być przede wszystkim wzmocnienie gwarancji procesowych oskarżonego, który miałby zostać poddany obserwacji psychiatrycznej, przez określenie przesłanek stosowania internacji (duże prawdopodobieństwo popełnienia przestępstwa, tylko jeżeli nie ma możliwości wydania opinii psychiatrycznej w inny sposób, ograniczenie możliwości stosowania obserwacji tylko do przestępstw ściganych z oskarżenia publicznego, w których grozi oskarżonemu kara pozbawienia wolności bez warunkowego zawieszenia jej wykonania dłuższa niż czas obserwacji) oraz wskazanie maksymalnego czasu trwania obserwacji i nadanie postanowieniu sądu o zastosowaniu internacji charakteru suspensywności. Gwarancją przestrzegania praw oskarżonego miałyby być też zwiększenie okoliczności pozwalających się ubiegać o odszkodowanie i zadośćuczynienie w wypadku zastosowania wobec oskarżonego niewątpliwie niesłusznej obserwacji w zakładzie leczniczym.

Dokonując analizy obowiązującego przepisu, należy rozpocząć od wprowadzonych przez ustawodawcę pozytywnych przesłanek zastosowania obserwacji psychiatrycznej. Pierwszą jest zgłoszenie przez biegłych konieczności przeprowadzenia obserwacji. W poprzednio obowiązującym stanie prawnym omawiana przesłanka też była wymagana, ale z braku ja-

kichkolwiek innych pozytywnych przesłanek oskarżony nie miał zapewnionej ochrony gwarancji procesowych przed na przykład bezpodstawnym umieszczeniem go w zamkniętym zakładzie, a w skrajnym przypadku przed szykaną ze strony biegłych. Natomiast sąd, w wypadku złożenia przez biegłych wniosku w trybie poprzednio obowiązującego brzmienia art. 203 k.p.k., nie mógł rozważyć zasadności wniosku, ponieważ tak jak w obecnym stanie prawnym zasadność dokonania badań psychiatrycznych w trybie obserwacji wiązała się z wiadomościami specjalnymi, którymi organ procesowy nie dysponował. Obecnie sąd ma obowiązek dokonać analizy zebranego w sprawie materiału dowodowego pod kątem, czy zachodzi duże prawdopodobieństwo popełnienia przestępstwa przez oskarżonego – i jest to druga z pozytywnych przesłanek stosowania internacji. Duże prawdopodobieństwo popełnienia przestępstwa powinno współistnieć z uzasadnionym podejrzeniem popełnienia czynu zabronionego, zakładającym istnienie okoliczności lub informacji, które byłyby w stanie przekonać obiektywnego obserwatora, że dana osoba mogła popełnić czyn zagrożony karą. Jeżeli zatem sąd dojdzie do przekonania, iż nie zachodzi duże prawdopodobieństwo popełnienia przestępstwa przez oskarżonego, to wówczas nie może wydać postanowienia o zastosowaniu wobec oskarżonego obserwacji psychiatrycznej, gdyż zniknęła jedna z pozytywnych przesłanek. W świetle zasady domniemania niewinności wprowadzenie omawianej pozytywnej przesłanki internacji ma kapitalne znaczenie, albowiem taka regulacja daje gwarancję, że gdy materiał dowodowy nie wskazuje na prawdopodobieństwo sprawstwa oskarżonego, to nie można stosować wobec niego instytucji z art. 203 k.p.k., a tym samym organ nie mógłby ingerować w jego konstytucyjne prawa, przede wszystkim w prawa do wolności.

Śledząc omawiany przepis, możemy doszukać się negatywnej przesłanki zastosowania obserwacji psychiatrycznej – nie stosuje się obserwacji, gdy na podstawie okoliczności sprawy można przewidywać, że sąd orzeknie w stosunku do oskarżonego karę pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania lub karę łagodniejszą albo że okres trwania obserwacji przekroczy przewidywany wymiar kary pozbawienia wolności bez warunkowego zawieszenia (odpowiednie stosowanie art. 259 § 2 k.p.k.). Dokonując analizy tej przesłanki procesowej, należy przede wszystkim zwrócić uwagę, iż możliwość umieszczenia oskarżonego na obserwacji psychiatrycznej ma kolosalne znaczenie,

gdy w toku procesu karnego zachodzą wątpliwości co do poczytalności oskarżonego. Albowiem zgodnie z art. 1 § 3 k.k. nie popełnienia przestępstwa ten, komu nie można przypisać winy w czasie popełnienia czynu. W takiej sytuacji fundamentalne znaczenie będzie miało poczynienie ustaleń, czy sprawca w chwili popełnienia czynu był osobą poczytalną, czy też zachodzą przesłanki z art. 31 § 1 i 2 k.k. Jeżeli podejrzany czy też oskarżony nie był poczytalny w chwili popełnienia czynu przestępnego, to nie można wydać wobec niego wyroku skazującego, gdyż zgodnie z art. 31 § 1 k.k. nie popełnia on przestępstwa. Zatem ocena stanu zdrowia psychicznego oskarżonego ma kapitalne znaczenie dla możliwości pociągnięcia go do odpowiedzialności karnej. Nie uznaje się więc za trafną przesłanki, iż obserwacja psychiatryczna może być stosowana tylko wobec osób, którym grozi kara pozbawienia wolności bez warunkowego zawieszenia jej wykonania w wymiarze przekraczającym okres pobytu w zakładzie psychiatrycznym. Natomiast jedyną możliwością skierowania oskarżonego na badania psychiatryczne w wypadku zagrożenia niższą karą pozbawienia wolności niż okres trwania obserwacji lub karą ograniczenia wolności bądź grzywny byłaby tylko zgoda oskarżonego. Trudno zgodzić się bowiem z taką regulacją, zwłaszcza gdy sąd ma ewidentnie do czynienia z osobą niepoczytalną, która wyraźnie wykazuje objawy choroby psychicznej, a dopuściła się popełnienia przestępstwa o niskim zagrożeniu ustawowym. Paradoksalnie, wymaganie od takiej osoby wyrażenia zgody na dokonanie wobec niej badania psychiatrycznego może spowodować, iż sąd będzie zmuszony do domagania się od osoby niepoczytalnej podjęcia decyzji w kwestii pozbawienia jej wolności przez umieszczenie w zakładzie psychiatrycznym. Zapewne w tej sytuacji nie można mówić o świadomym podjęciu przez oskarżonego decyzji co do zastosowania wobec niego instytucji z art. 203 k.p.k., a ustawodawca, wprowadzając w § 1 zd. 2 przedmiotowego przepisu możliwość wyrażenia zgody przez oskarżonego, chciał, aby oskarżony świadomie mógł tę zgodę wyrazić.

Przed zastosowaniem obserwacji psychiatrycznej sąd ma obowiązek przesłuchać oskarżonego, chyba że jest to niemożliwe z powodu jego ukrywania się lub nieobecności w kraju. Do udziału w przesłuchaniu należy dopuścić obrońcę oskarżonego, jednakże zawiadomienie obrońcy nie jest obowiązkowe, chyba że oskarżony o to wnosi, a nie utrudni to przeprowadzenia czynności. O terminie sąd zawiadamia prokuratora (od-

powiednie stosowanie art. 249 § 3 k.p.k.). Ustawodawca, nowelizując przepis art. 203 k.p.k., zmierzał do zadbania też o możliwość wypowiedzenia się oskarżonego przed zastosowaniem obserwacji psychiatrycznej oraz do umożliwienia uczestniczenia w tymże przesłuchaniu obrońcy oskarżonego, odwołując się do regulacji zawartej w art. 249 § 3 k.p.k. Zamierzenie to zasługuje w pełni na aprobatę, jednakże należy wskazać, iż odniesienie *in fine* przedmiotowego przepisu do obserwacji psychiatrycznej, nie wprowadzając przy tym odpowiednich zmian, oddala ustawodawcę od osiągnięcia zamierzonego celu. Przede wszystkim budzi wątpliwości sytuacja, w której sąd nie będzie mógł przesłuchać oskarżonego ze względu właśnie na jego niepoczytalność. Wówczas sąd nie ma możliwości odstąpienia od przesłuchania, nawet jeżeli całkowicie nie może porozumieć się z oskarżonym. Sprawia to, że organ procesowy może mieć nie lada problem proceduralny, albowiem obowiązek przesłuchania istnieje, a wyłączyć go może tylko ze względu na ukrywanie się oskarżonego lub jego nieobecność w kraju. Ponadto, sąd o przesłuchaniu może zawiadomić obrońcę oskarżonego, jeżeli sam oskarżony o to wnosi. Wydaje się, że w odniesieniu do sytuacji procesowych, w których dochodzi do powzięcia wątpliwości co do poczytalności oskarżonego, udział obrońcy oskarżonego powinien być obowiązkowy, niezależnie czy oskarżony wnosi o zawiadomienie obrońcy, czy też nie. Obecność obrońcy będzie zwłaszcza nieoceniona, gdy sąd będzie miał problem z porozumieniem się z oskarżonym. Wówczas sąd, zawiadamiając z urzędu obrońcę, zadba o zachowanie praw oskarżonego, w tym przede wszystkim prawa do obrony.

Natomiast zarówno obrońca, jak i prokurator mają prawo wziąć udział w posiedzeniu sądu dotyczącym przedłużenia obserwacji psychiatrycznej oraz rozpoznania zażalenia na zastosowanie lub przedłużenie internacji. Niestawiennictwo obrońcy lub prokuratora należycie zawiadomionych o terminie nie tamuje rozpoznania sprawy (odpowiednie stosowanie art. 249 § 5 k.p.k.). Jak zatem z tego wynika, sąd jest z urzędu zobowiązany zawiadomić obrońcę oskarżonego tylko w wypadku przedłużenia obserwacji psychiatrycznej bądź rozpoznawania zażalenia na jej zastosowanie lub przedłużenie. Wydaje się, że sąd powinien czuwać nad przestrzeganiem gwarancji procesowych oskarżonego na każdym etapie postępowania karnego, a nie tylko w wybranych przez ustawodawcę sytuacjach.

Po omówieniu pozytywnych i negatywnych przesłanek stosowania obserwacji psychiatrycznej, obowiązku przesłuchania oskarżonego oraz obowiązku sądu zapewnienia oskarżonemu i jego obrońcy stawiennictwa na posiedzeniu w przedmiocie zastosowania, przesłuchania internacji i rozpatrywania zażalenia na jej zastosowanie i przedłużanie, należałoby odnieść się do znowelizowania przepisu odnośnie do terminu, na jaki może być zastosowana omawiana instytucja. Jak wynika z § 3 art. 203 k.p.k., obserwacja nie powinna trwać dłużej niż cztery tygodnie, ale na wniosek zakładu sąd może przedłużyć ten termin na czas określony, niezbędny do zakończenia obserwacji. Łączny czas trwania obserwacji w danej sprawie nie może przekroczyć ośmiu tygodni. W poprzednio obowiązującym stanie prawnym nie było określonego maksymalnego czasu trwania obserwacji, co należało oceniać negatywnie. Wprowadzenie zatem maksymalnego czasu trwania obserwacji było jak najbardziej pożądane, jednakże termin ośmiu tygodni wydawać się może zbyt długi. Należy bowiem zaznaczyć, iż w ustawie o ochronie zdrowia psychicznego do określenia stanu zdrowia badanego wystarczy 10 dni bez możliwości przedłużania tego okresu, co wynika z art. 24 ust 2 ustawy¹⁶. Stosowanie przepisów ustawy o ochronie zdrowia psychicznego wydawać by się mogło trafniejsze, ponieważ jest ona bardziej szczegółowa i przygotowana pod kątem danej specjalizacji. Również zawarty w niej termin obserwacji psychiatrycznej może wydać się rozsądniejszy, jako że obserwacja ma służyć tylko ustaleniu stanu zdrowia psychicznego oskarżonego, a nie jego leczeniu, które trwa czasami wiele lat. Jednak ogólnie należy przyjąć zasadę, że „termin obserwacji nie może być nadmiernie przewlekły”¹⁷. Może to doprowadzić bowiem do postawienia zarzutu przewlekłości postępowania, zwłaszcza gdy sąd ma możliwość dyscyplinowania biegłych przez określanie terminu dostarczenia opinii (art. 194 pkt 3 k.p.k.) lub możliwość nałożenia kar porządkowych, jeżeli biegły uchyla się od wykonania czynności biegłego (art. 287 k.p.k.). Ponadto, zakreślenie dziesięciodniowego terminu obserwacji jest o tyle uzasadnione, że wprowadzanie do przepisu art. 203 k.p.k. terminu czterotygodniowego może spowodować, przy powszechnej skłonności sędziów, do określania terminu obserwacji właśnie na cztery tygodnie. Nie

¹⁶ Ustawa z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego, Dz.U. Nr 111, poz. 535 z późn. zm.

¹⁷ P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *op. cit.*, s. 879.

wiadomo bowiem, skąd ta powszechna skłonność sędziów, przy orzekaniu o zastosowaniu obserwacji psychiatrycznej, do traktowania terminu maksymalnego jako tego, który należy wyznaczyć biegłym już w postanowieniu o zastosowaniu internacji¹⁸.

W poprzednio obowiązującym brzmieniu przepisu art. 203 k.p.k. ustawodawca nie przewidział terminu do rozpoznania przez sąd zażalenia na umieszczenie oskarżonego w zakładzie leczniczym na obserwacji psychiatrycznej. Brak tej regulacji sprawiał, że oskarżony nie miał zapewnionej gwarancji szybkiego rozpatrzenia prawidłowości i słuszności decyzji o umieszczeniu go w zakładzie leczniczym. Obecnie sąd rozpoznaje zażalenie niezwłocznie. Dla porównania, zgodnie z art. 463 § 2 k.p.k. zażalenie na postanowienie w przedmiocie zastosowania tymczasowego aresztowania oraz zabezpieczenia majątkowego powinno być przekazane do rozpoznania w ciągu 48 godzin. Czynienie w tym miejscu paraleli do tymczasowego aresztowania nie jest przypadkowe, gdyż obserwacja psychiatryczna bezsprzecznie wiąże się z pozbawieniem oskarżonego wolności, a więc podobnie jak tymczasowe aresztowanie ogranicza prawo jednostki do wolności zagwarantowane w Konstytucji. Dlatego warto zastanowić się, czy nie byłoby bardziej wskazane wprowadzenie przy obserwacji psychiatrycznej wymogu rozpatrywania zażalenia na zastosowanie bądź przedłużanie obserwacji psychiatrycznej w terminie dwu dni. Wówczas oskarżony miałby zagwarantowane, iż w ciągu 48 godzin sąd rozpozna jego zażalenie i zadecyduje, czy oskarżony zostanie pozbawiony wolności przez umieszczenie go w zakładzie psychiatrycznym, zgodnie z obowiązującym prawem. Natomiast wprowadzenie przez ustawodawcę terminu niezwłocznego nie daje gwarancji, że zażalenie będzie rozpoznane w ciągu jednego dnia czy też jednego tygodnia bądź nawet dłużej. Należy wprost powiedzieć, iż ściśle oznaczony termin bardziej zmusza organy procesowe do mobilizacji w rozpoznawaniu zażaleń, niż gdy jest niejasno określony słowem „niezwłocznie”.

Po przeanalizowaniu istniejącego stanu prawnego należałoby pochylić kilka uwag na temat projektu, jaki został przedstawiony Sejmowi przez Senat, dotyczącego nowelizacji art. 203 k.p.k. Przede wszystkim

¹⁸ Są to spostrzeżenia nie tylko piszącego te słowa, będącego praktykującym prawnikiem w sądzie, ale również zwrócono uwagę na ten problem na Konferencji Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka nt. „Obserwacja psychiatryczna w postępowaniu karnym – co zrobić, żeby było lepiej?”.

w projekcie zawarto uregulowanie stanowiące, iż obserwacji w zakładzie leczniczym nie stosuje się, jeżeli opinia biegłych psychiatrów może być wydana bez jej przeprowadzenia. Na pozór tak oczywiste stwierdzenie powoduje znaczny wzrost dbałości o gwarancje procesowe oskarżonego i zmusza sąd od rozważenia zasadności stosowania obserwacji psychiatrycznej także pod kątem jej niezbędności w danej sprawie – czy uzyskania opinii psychiatrycznej nie można osiągnąć badaniami ambulatoryjnymi. Wprowadzenie omawianej regulacji uzasadnia obowiązywanie zasady domniemania niewinności, która nie jest przeszkodą w stosowaniu względem oskarżonego środków przymusu oraz innych instytucji procesowych, skutkujących pozbawieniem wolności, jednakże zakreśla granice pozbawienia człowieka wolności. Wolność osobista jednostki nie ma wymiaru absolutnego, o czym stanowi art. 41 ust. 1 Konstytucji, który pozwala na jej ograniczenie lub pozbawienie, ale tylko na zasadach i w trybie określonym w ustawie. Artykuł 31 ust. 3 Konstytucji wymienia sytuacje, w jakich może dojść do ograniczenia prawa do wolności. Zatem każde pozbawienie wolności powinno być traktowane jako *ultima ratio*. Jako przykład przywołać należy tutaj art. 257 § 1 k.p.k., który stanowi, że tymczasowego aresztowania nie stosuje się, jeżeli inne środki zapobiegawcze są wystarczające do zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania karnego. Powołanie w tym miejscu regulacji dotyczącej tymczasowego aresztowania jest podyktowane tym, iż zarówno instytucja z art. 203 k.p.k., jak i tymczasowe aresztowanie wiążą się z pozbawieniem wolności oskarżonego, o czym była już mowa, a więc wchodzi w sferę konstytucyjnej ochrony prawa do wolności każdego obywatela. Zwrócił na to uwagę również TK w uzasadnieniu orzeczenia z dnia 10 lipca 2007 r., w którym stwierdził, że umieszczenie oskarżonego na obserwacji psychiatrycznej powinno być, tak jak w wypadku tymczasowego aresztowania, stosowane tylko gdy nie można w inny sposób ustalić, jaki jest stan zdrowia psychicznego oskarżonego, a więc powinien być to środek stosowany w ostateczności.

Kolejnym postulatem projektu, nieuwzględnionym ostatecznie przez Sejm, była regulacja, iż udział prokuratora i obrońcy na posiedzeniu w przedmiocie zastosowania obserwacji psychiatrycznej jest obowiązkowy. Ustawodawca uznał jednak, że wystarczy wprowadzić do przepisu art. 203 k.p.k. odwołanie do treści art. 249 § 3 k.p.k., zgodnie z którym udział obrońcy w przedmiotowym posiedzeniu nie jest obowiązkowy. Ze względu na przytoczone argumenty w części dotyczącej obecno-

ści obrońcy oskarżonego na posiedzeniu w przedmiocie zastosowania internacji, wydaje się, że ustawodawca, nie uwzględniając w tym aspekcie projektu Senatu, poszedł w złym kierunku.

Na aprobatę nie zasługuje też niewprowadzenie przez ustawodawcę w omawianej nowelizacji przepisu art. 203 k.p.k. zaproponowanego przez Senat terminu obserwacji. Według projektu miał on wynosić 10 dni z możliwością przedłużenia do 6 tygodni. Jednakże ustawodawca uznał ten termin za zbyt krótki i wprowadził termin 4 tygodni z możliwością przedłużenia do 8 tygodni. Jak już zostało to omówione, jedynie postulat wprowadzenia terminu 10 dni na dokonanie obserwacji jest godny rozważenia, gdyż w ten sposób można by osiągnąć cel, jakim jest umieszczenie oskarżonego w zakładzie psychiatrycznym, aby poddać go badaniom niezbędnym do wykonania opinii psychiatrycznej, na co kilka tygodni wydaje się terminem zbyt długim.

Wydaje się, że we właściwym kierunku zmierzał także zapis w projekcie traktujący o tym, iż wniesienie zażalenia wstrzymuje wykonanie zaskarżonego postanowienia. Rozpoczęcie obserwacji psychiatrycznej, gdy trwa postępowanie w przedmiocie rozpoznania zażalenia na zastosowanie internacji, zwłaszcza przy braku ścisłego określenia terminu jego rozpoznania, może spowodować, iż w momencie rozpoznania zażalenia oskarżony zostanie już przebadany. Wówczas nie zastaną zachowane konstytucyjne prawa oskarżonego, a zwłaszcza prawo do wolności. Dlatego wstrzymanie wykonania postanowienia do czasu rozstrzygnięcia zażalenia wydaje się właściwym rozwiązaniem co do zachowania gwarancji procesowych oskarżonego. Jednakże projekt senacki nie zawierał uregulowania dotyczącego określenia terminu rozpoznania zażalenia. Co prawda, nowelizacja również nie wskazuje na konkretny termin, ale przynajmniej wskazuje, że zażalenie powinno być rozpoznane niezwłocznie.

W pozostałym zakresie nowelizacja nie różni się od projektu odnośnie do art. 203 k.p.k.

Ponadto, w przedmiotowym projekcie postulowano wprowadzenie zmiany w art. 552 § 4 k.p.k. przez dodanie w nim możliwości dochodzenia odszkodowania i zadośćuczynienia w wypadku niewątpliwie niesłusznej obserwacji psychiatrycznej. Propozycję tę należałoby ocenić bardzo pozytywnie z punktu widzenia zachowania gwarancji procesowych oskarżonego. W poprzednio obowiązującym stanie prawnym

umieszczenie oskarżonego na obserwacji psychiatrycznej nie dawało mu możliwości ubiegania się, po wydaniu wyroku uniewinniającego, o odszkodowanie na podstawie przepisów k.p.k. określonych w art. 552–559. Możliwe było natomiast dochodzenie odszkodowania na zasadach ogólnych określonych w k.p.c. Zważyć jednak należy, iż przepisy k.p.k. mają charakter przede wszystkim gwarancyjny, co w dużej mierze ułatwia osobie uniewinnionej dochodzenie swoich roszczeń. Zatem wprowadzenie proponowanej przez Senat zmiany przepisu art. 552 § 4 k.p.k. zagwarantowałoby możliwość uzyskania odszkodowania dla osób uniewinnionych. Odpowiedzialność Skarbu Państwa na zasadzie ryzyka powodowałaby, że oskarżony nie musiałby wykazywać winy funkcjonariusza, który wydał orzeczenie powodujące szkodę¹⁹. W tej sytuacji korzystniejsze dla oskarżonego wydaje się więc umożliwienie mu dochodzenia w postępowaniu karnym odszkodowania od Skarbu Państwa. Należałoby jednak zastanowić się nad wprowadzeniem jednocześnie regulacji, która podobnie jak przy dochodzeniu odszkodowania za tymczasowe aresztowanie (art. 553 § 1 k.p.k.), wykluczałaby możliwość uzyskania roszczenia o odszkodowanie lub zadośćuczynienie, gdy oskarżony sam przyczynił się do umieszczenia go na obserwacji z, ponieważ na przykład nie chciał podczas badania ambulatoryjnego współpracować z biegłym. Natomiast wydaje się, iż nie powinno być przeszkodą do dochodzenia odszkodowania przez oskarżonego za niesłuszne umieszczenie na obserwacji psychiatrycznej uznanie, iż był on osobą niepoczytalną w chwili popełnienia czynu lub jego poczytalność była wówczas ograniczona w stopniu znacznym. Rozwagać należy tu bowiem kwestię słuszności samego umieszczenia na obserwacji psychiatrycznej, nie biorąc pod uwagę jej wyników. Skoro biegły mógł stwierdzić już na etapie badania ambulatoryjnego, jaki jest stan zdrowia psychicznego oskarżonego, to nie zachodziły przesłanki do jego umieszczenia w zamkniętym zakładzie psychiatrycznym.

Reasumując, należy stwierdzić, że podjęcie rozważań na temat analizy zmian w art. 203 k.p.k. daje asumpt do postawienia pytania, czy wprowadzone zmiany poszły we właściwym kierunku. Wydaje się, że ustawodawca po raz kolejny nie zawierzył propozycjom zmian, jakie wska-

¹⁹ Por. K. Cesarz, *Szkody wynikłe z uniemożliwienia poszkodowanemu pracy zarobkowej na skutek niesłusznego pozbawienia wolności*, „Przegląd Sądowy” 2002, nr 2, s. 44–45.

zane zostały w judykaturze, a zwłaszcza w wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 10 lipca 2007 r., i w doktrynie. Natomiast jako że umieszczenie w zakładzie leczniczym na obserwacji psychiatrycznej jest równie dotkliwie jak tymczasowe aresztowanie, należałoby w dalszym ciągu postulować, aby w wypadku skierowania na obserwację psychiatryczną w podobny sposób uregulować możliwość dochodzenia przez oskarżonego odszkodowania po wydaniu prawomocnego wyroku uniewinniającego. Znajduje to uzasadnienie zwłaszcza w świetle zasady domniemania niewinności, która jako naczelną zasadą procesu karnego powinna chronić oskarżonego przed ingerowaniem w jego prawa konstytucyjne bez jednoczesnego zapewnienia gwarancji odszkodowawczych w wypadku stwierdzenia niezgodności z prawem tejże ingerencji.

Ponadto dla lepszej weryfikacji wniosku biegłych dotyczącego skierowania oskarżonego na obserwację psychiatryczną, należałoby zastanowić się nad wprowadzeniem wymogu uzasadniania przez biegłych swojej decyzji. Sąd mógłby wówczas dokładnie zapoznać się i ocenić wniosek biegłych pod kątem jego zasadności.

Również na rozważenie zasługuje postulat, aby sąd mógł odstąpić od przesłuchania oskarżonego, jeżeli jego przesłuchanie jest niewykonalne z uwagi na niemożność nawiązania kontaktu z oskarżonym. Natomiast wydaje się, iż zasadne byłoby też wprowadzenie regulacji obligującej obrońcę oskarżonego i prokuratora do obecności na posiedzeniu w przedmiocie stosowania, przedłużania obserwacji i rozpatrywania na nią zażalenia. W obecnym stanie prawnym pozostaje bowiem jednak niedosyt odnośnie do zapewnienia realizacji gwarancji procesowych oskarżonego oraz realizacji tak podstawowego jego prawa, jakim jest prawo do obrony. Jest to o tyle istotna kwestia, że w wypadku wątpliwości co do poczytalności oskarżonego należałoby tym bardziej już przy pierwszych czynnościach procesowych zagwarantować aktywny udział obrońcy, co niewątpliwie podwyższyłoby standardy postępowania karnego.

Ponadto, kolejnym postulatem zmierzającym do doprowadzenia obserwacji psychiatrycznej do zgodności zwłaszcza z zasadą domniemania niewinności jest postulat jej trwania nie dłużej niż 10 dni, tak jak w ustawie o ochronie zdrowia psychicznego. Wówczas nie będzie można postawić zarzutu, iż obserwacja jest zbyt długotrwała i że oskarżony przebywa w zakładzie psychiatrycznym przez znaczny okres, w którym nie

dochodzi do badań, a jedynie oczekuje na dokonanie przez biegłych obserwacji. Jak zostało to już zaznaczone, obserwacja powinna zmierzać do ustalenia stanu zdrowia psychicznego oskarżonego, a nie do jego leczenia. A zatem okres obserwacji powinien być niezbędny do przeprowadzenia badań tylko pod kątem wydania opinii. Skoro w ustawie o ochronie zdrowia psychicznego, stworzonej pod kątem między innymi badania stanu psychicznego osób skierowanych do zakładów psychiatrycznych, stwierdzono, iż termin 10 dni jest wystarczający, to tym bardziej należy domniemywać, że do przeprowadzenia obserwacji psychiatrycznej w postępowaniu karnym ten termin też miałby zastosowanie.

De lege ferenda należałoby także zastanowić się nad wprowadzeniem terminu trzech dni na rozpatrzenie zażalenia oskarżonego na umieszczenie go w zakładzie leczniczym na obserwacji psychiatrycznej. W świetle zasady domniemania niewinności taka regulacja stwarzałaby wystarczającą gwarancję procesową szybkiej sądowej weryfikacji zgłoszonej przez biegłych konieczności połączenia badania psychiatrycznego oskarżonego z obserwacją w zakładzie leczniczym.

Na koniec należałoby postulować wprowadzenie w ślad za projektem senackim, aby obserwacja psychiatryczna była traktowana jako środek ostateczny, aby biegli byli zmuszeni do przeprowadzenia przede wszystkim badań ambulatoryjnych i dopiero nieosiągnięcie celu, jakim jest wydanie opinii, czyniłoby skierowanie na obserwację psychiatryczną zasadnym. Chroniłoby to oskarżonego przez połączoną decyzją organu procesowego oraz szykaną ze strony biegłych, którzy nie przeprowadzając dokładnie badań ambulatoryjnych, od razu kierowaliby wniosek o zastosowanie internacji.

Zatem obserwacja psychiatryczna powinna być przeprowadzona w sposób jak najmniej dolegliwy dla oskarżonego, a jeżeli stanie się konieczne przeprowadzenie środka dowodowego z art. 203 k.p.k., to powinna być jednocześnie gwarancja odszkodowawcza na podstawie przepisów kodeksu postępowania karnego. Zadbanie o stosowanie obserwacji psychiatrycznej z poszanowaniem praw i wolności oskarżonego sprawi bowiem, że standard postępowania karnego, polegający na rzetelności i respektowaniu wszystkich innych zasad procesowych, będzie bardzo wysoki i właściwy dla demokratycznego państwa, w którym żaden obywatel nie może być pozbawiony wolności li tylko w razie konieczności oraz wyłącznie dla dobra oraz porządku tegoż państwa.